

УДК 316.443

Цвєтнова О.В.

старший викладач кафедри економіки та підприємництва
Красноармійського індустріального інституту
ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ НА ПРОЦЕСИ ФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ

INFLUENCE OF SOCIAL POLICY ON THE FORMATION OF MIDDLE CLASS IN UKRAINE

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано динаміку доходів населення України та підкреслена важливість здійснення державного соціального захисту. Обґрунтовано необхідність формування повноцінного середнього класу в Україні як гаранта соціально-економічної стабільності в країні та висвітлено основні проблеми соціальної політики, що спричиняють гальмування цього процесу.

Ключові слова: соціальна політика, соціальна структура населення, соціальна стратифікація, подолання бідності, доходи населення, середній клас.

АННОТАЦИЯ

В статье проанализирована динамика доходов населения Украины и подчеркнута важность осуществления государственной социальной защиты. Обоснована необходимость формирования полноценного среднего класса в Украине как гаранта социально-экономической стабильности в стране и освещены основные проблемы социальной политики, которые приводят к торможению этого процесса.

Ключевые слова: социальная политика, социальная структура населения, социальная стратификация, преодоление бедности, доходы населения, средний класс.

ANNOTATION

In this article dynamics of Ukrainian population's incomes was analyzed and importance of realization government social protection was emphasized. Necessity of forming a middle class of full value in Ukraine as a guarantor for social economic stability was substantiated. The main problems of the social policy which caused the deceleration of this process were elucidated.

Keywords: a social policy, a social structure of population, a social stratification, an overcoming poverty, population's incomes, a middle class.

Постановка проблеми. Соціальна політика у всі часи існування людства була одним із найважливіших напрямів дії, складовою частиною внутрішньої політики держави. Вона покликана забезпечити гармонізацію суспільних відносин, політичну стабільність, громадянську згоду і зобов'язана формуватися на рівні державних рішень, соціальних проектів заходів і програм. Саме вона забезпечує взаємодію всіх сфер життєдіяльності суспільства та формує засади щодо розв'язання соціальних проблем.

Сьогодні в Україні спостерігається суттєвий розрив у доходах населення. Динаміка розшарування говорить про сильну нерівність в українському суспільстві та надмірно високу диференціацію доходів різних верств населення. Така поляризація суспільства вказує на слабкість середнього класу і неефективність соціальної політики українського керівництва.

Саме цим і зумовлена необхідність дослідження впливу соціальної політики на процеси формування середнього класу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стратифікаційні процеси і, зокрема, вплив соціальної політики на зміни в соціальній структурі суспільства виступають предметом дослідження багатьох українських та російських науковців слід виділити роботи Т.І. Заславської, О.О. Якуби, О.Д. Куценко, С.О. Макеева, В.В. Ядова, А.Г. Здравомислова, І.М. Попової, В.С. Бакірова, С.Г. Кірдіної, В.І. Ільїна, З.Т. Голенкової, В.В. Радаєва, М.О. Шульги, Є.І. Головахи, О.І. Шкаратана, В.Є. Пилипенка, І.Є. Діскіна, В.М. Ворони, Г.Г. Ділігенського, Н.І. Лапіна, В.Є. Хмелька та ін., в яких науковці намагаються більш детально дослідити та отримати реалістичну картину стратифікаційних процесів суспільства. Разом з тим досі накопичено мало цілісних досліджень, присвячених становленню українського середнього класу.

Мета статті: визначити та охарактеризувати основні важелі впливу соціальної політики на процеси соціальної стратифікації та формування середнього класу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальна політика вирішує низку найбільш значущих соціальних проблем та найбільш гострих конфліктів. Соціальні проблеми достатньо складно визначаються та мають в основі первинні нерозв'язані конфлікти. Також це невідповідність в системі ключових інтересів, що призводять до протиріч. Саме в межах соціальної політики існує комплексне знання про подолання цих проблем на підставі науково обґрунтованих та збалансованих засобів, методів, способів, прийомів та управлінських технологій.

Соціальна політика отримує впровадження за рахунок низки функцій, таких як:

- компенсаторна, яка спрямована на ліквідацію зовнішніх стримуючих умов, що не дають **можливості** індивіду бути діяльним учасником існуючих у суспільстві відносин;

- еkleктивна, яка спрямована на визначення обставин і властивостей самого індивіда, що дозволяють віднести його до розряду тих, хто має потребу;

- кумулятивна, що накопичує соціальний потенціал держави, який виражається в залежності індивідів від соціально-політичної діяльності [1, с. 155].

Виходячи з цих функцій, соціальна політика передбачає:

- регламентацію умов взаємодії суб'єктів економіки у соціальній сфері;
- регулювання зайнятості населення;
- розподіл і перерозподіл доходів населення;
- формування стимулів до високопродуктивної праці;
- розвиток духовно-культурного потенціалу кожної людини;
- надання соціальних гарантій економічно активній частині населення;
- створення дієвої системи соціального захисту населення;
- забезпечення розвитку елементів соціальної інфраструктури тощо [2, с. 287].

Напрями соціальної політики, що активно можуть бути спрямовані на створення середнього класу, визначають наукові підходи і формують методологічні засади та відповідні методи. Саме такими є низка системних наукових підходів з науковим методичним інструментарієм, що активно апробовано у світовому соціальному досвіді: відтворювальний, соціокультурний, проблемний, структурний, моделювання, системний та ін.

Через слабку дію соціальної політики в Україні збільшується диференціація між верствами, класами і соціальними групами українського суспільства на тлі масового поширення бідності, руйнування соціальної інфраструктури, послаблення гарантій реального соціального захисту населення, особливо непрацюючих та зайнятих у невиробничій сфері. Із зростанням майнової диференціації загальна ситуація ускладнюється у зв'язку з неможливістю надати соціальну допомогу населенню через традиційні установи старої системи соціального захисту. Відбувається масове поширення бідності, а також різке погіршення умов життя, відзначається розбалансованість споживчого ринку товарів і послуг фактично у всіх регіонах України.

Соціальна стратифікація в сучасній Україні відбувається в результаті розшарування суспільства за такими напрямами:

- особистісна нерівність;
- нерівність можливостей досягти бажаних результатів (нерівність стартових і подальших

умов реалізації потенційних здібностей особистості);

- нерівність умов життя (економічна самодостатність, соціальне благополуччя, освіта тощо);
- нерівність результатів у різних сферах життєдіяльності. Соціальна диференціація викликає майнову, владну і статусну нерівність.

Соціальна структура сучасного українського суспільства обумовлена перетвореннями, які викликані трансформацією суспільних функціональних зв'язків. До основних змін належать:

- розширення можливостей появи нових стратифікаційних каналів;
- трансформація суспільної форми всіх основних соціальних інститутів;
- перетворення основних складових соціальної структури: класів, груп і спільнот;
- погіршення якісних і кількісних параметрів соціальної структури: зменшення кількості населення, скорочення середньої тривалості життя, погіршення здоров'я нації;
- посилення соціальної поляризації суспільства.

Соціально-економічний розвиток країни визначається рівнем і якістю життя населення та характеризується ступенем забезпечення населення матеріальними та соціальними благами. Динаміку ВВП та рівня бідності в Україні за період з 2007 по 2013 рр. наведено у таблиці 1 [3].

Як видно з таблиці 1, в Україні сформувався сталий прошарок бідних, що супроводжується нерівністю у розподілі доходів і благ.

Останнім часом неефективне використання заходів соціальної політики призводить до поширення бідності, руйнування соціальної інфраструктури, послаблення гарантій соціального захисту населення. На тлі цих процесів в Україні посилюється поляризація суспільства, тобто збільшується розрив між заможними та бідними верствами населення.

У результаті відбувається різке погіршення умов життя населення та розбалансованість споживчого ринку товарів і послуг фактично у всіх регіонах України.

За таких масштабів бідності виникає замкнене коло «низька купівельна спроможність – низький попит на товари і послуги – скорочення внутрішнього ринку». І розірвати це коло без серйозного збільшення доходів неможливо. Якщо не досягти реального зростання доходів, позитивне вирішення проблеми подолання бідності втрачає перспективу. Бідність населення загалом, і економічно активного зокрема, створює обмеження для розвитку економіки. Ризи-

Таблиця 1

Динаміка ВВП та бідності в Україні у 2007–2013 рр.

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Зростання ВВП, %	132,5	131,5	96,3	118,5	121,6	107,0	103,3
Рівень бідності, %	27,3	27,0	26,4	24,1	24,3	25,5	24,7
Межа бідності, грн, % до попереднього року	526 127,1	778 147,9	835 107,3	944 113,1	1062 112,5	1125 105,9	1173 104,3
Інфляція, %	116,6	122,3	112,3	109,1	104,6	99,8	100,5
Глибина бідності, %	23,1	23,4	22,3	20,9	20,5	20,5	20,0

ки та наслідки бідності в країні є такими, що їх, без перебільшення, можна назвати загрозою економічній безпеці країни [4].

До основних негативних соціальних явищ сьогодні можна віднести:

- загострення проблем розподілу і перерозподілу власності і доходів. У сфері доходів склалася критична ситуація: на катастрофічно низькому рівні знаходиться ціна праці, яка занижена у 2-2,5 рази в порівнянні з економічно обґрунтованим рівнем;

- загострення проблем бідності. Диференціація доходів залишається на соціально небезпечному рівні: співвідношення доходів 10% найменш і 10% найбільш забезпеченого населення становило у 1997 р. 13,6 рази, у 2002 р. – 14 разів, у 2011 р. – 16,7 рази. За неофіційними даними, розрив ще вищий. Світова практика свідчить, що істотна відмінність рівня доходів між нижньою і верхньою межами викликає серйозне соціальне напруження;

- загострення ситуації на ринку праці: у 2002 р. кількість безробітних становила 10,3% від кількості економічно активного населення, у 2010 р. – 8,8%. У 2013 р. загальне безробіття в Україні становило 7,7% економічно активного населення. Рівень же природного безробіття не повинен перевищувати 5-6%;

- від загальної чисельності безробітних частка молоді у 2000 р. становила 38,9%, у 2007 р. – 41,2%, у 2013 р. – 32,5%. Широко відома залежність, коли зростання молодіжного безробіття на 1% проковує більш різке зростання молодіжної злочинності;

- руйнуються науковий і освітній потенціали, зростає їх незатребуваність, що підриває засади майбутнього країни;

- зниження соціальних гарантій – ослаблення соціального захисту вразливих груп населення, погіршення медичного обслуговування, збільшення комерціалізації соціальних послуг, зниження доступу до безкоштовної освіти, інформаційно-інтелектуальному надбанню суспільства;

- насадження чисто компенсаційних форм соціального захисту, спрямованих, в основному, на розв'язання лише поточних проблем;

- наявність несприятливих демографічних тенденцій, погіршення потенціалу здоров'я.

Доцільно проаналізувати низку внутрішніх викликів, пов'язаних із досить болючою соціальною перебудовою українського суспільства, детально зупиняючись на проблемі формування середнього класу. На даний момент немає єдиного підходу до питань, що собою являє український середній клас сьогодні і яка його модель характерна для України. Зародження українського середнього класу йде проблематично і ускладнюється низкою зовнішніх і внутрішніх факторів: світова економічна криза, сильна поляризація суспільства, фактичне злиття політичної та економічної еліти в силу, не зацікавлену в новому гравцеві на політичному полі тощо.

Зрозуміти специфіку та проблеми формування українського середнього класу неможливо без оцінки економічної ситуації, що склалася в Україні за час незалежності. У таблиці 2 представлено темпи зростання ВВП в Україні і нових країнах – членах ЄС [5].

У сучасних розвинених суспільствах із традиційною демократією середній клас став основою і гарантом процвітаючої ринкової економіки. У більшості таких країн частка середнього класу варіюється в діапазоні від 60 до 70% – це ті люди, які забезпечують стабільне економічне зростання і виступають своєрідним амортизатором суспільства.

Ситуація, яка склалася в Україні на сьогоднішній день, значно відрізняється від цього ідеалу. Незважаючи на поліпшення економічного добробуту окремих осіб, загальна ситуація залишається незадовільною.

Нижче розглянуто дані, які дозволяють простежити розрив у рівні заробітної плати між Україною та країнами ЄС (табл. 3) [6].

Порівняльний аналіз соціальної структури українського суспільства показує, що значне збільшення середнього класу, як це мало статися, не здійснилося, а навпаки, прірва між дуже багатими і бідними розширювалася.

«За останні роки частка людей, які за своїм матеріальним становищем відносяться до бідних і дуже бідних, зросла приблизно до 60-70%.

Таблиця 2

Темпи зростання ВВП в Україні і нових країнах – членах ЄС (% від попереднього року)

Країна	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Україна	107,9	102,1	85,9	105,3	107,3	102,2	101,5
Болгарія	106,2	106	95,3	101,7	103,8	103,0	101,9
Угорщина	101	100,6	93,9	102,3	103,5	100,0	102,6
Латвія	110	95,4	82,9	99,7	107,5	107,0	105,7
Литва	109,8	102,8	85,8	102,9	108,1	105,4	104,8
Польща	106,8	105	102,4	105,1	106,6	103,7	103,0
Словакія	110,4	106,4	95,8	105,8	104,9	104,0	102,3
Словенія	106,8	103,5	92,7	102,6	102,7	0,99	100,3
Румунія	106,3	106,2	94,1	100,1	104,2	102,3	105,2
Чехія	106,1	103,5	96,3	103,7	103,8	100,7	100,7
Хорватія	105,5	102,4	93,7	98,9	101,7	99,9	100,5
Естонія	107,2	96,4	86,8	103,8	111,8	105,8	102,4

Другий пласт, який повинен складати основу суспільства – потенційно можливий середній клас, становив приблизно 25%, а частка багатих і дуже багатих, за приблизними оцінками, становила 5% [7].

Важливою проблемою є те, що більшість представників середнього класу в Україні отримує дохід через механізми тіньового сектора економіки. Тільки в тіньовому секторі економічно активне населення України отримує гідний рівень оплати за якість своєї праці, але робота оплачується переважно у валюті і в «конвертах». З урахуванням доходів від тіньової економіки в Україні насправді існує, хоча й невеликий, прошарок справжнього середнього класу, більша частина якого проживає у великих містах. Їх щомісячний фактичний дохід становить тисячу і більше доларів США, що підтвердити офіційними джерелами ніяк не можна. Офіційна статистика їх не бачить, більша частина їх доходів вислизає від погляду вченого-економіста.

За даними Державної служби статистики України, середня заробітна плата в країні до кінця 2014 р. склала \$400, що показує, що дохід українців є одним із найнижчих у Східній Європі. Доходи населення за сферами діяльності наведено у табл. 4 [8].

Значущих для середнього класу порогових значень досягає, хоча із застереженнями, фінансовий сектор. У решти сфер картина не настільки оптимістична.

За даними служби Державної статистики України? у 2013 р. середньомісячний дохід

українців склав 2180 грн. При цьому 5% населення України отримували заробітну плату в розмірі, меншому, ніж соціально гарантований рівень мінімальної заробітної плати. За даними аналізу Інституту демографії і соціальних досліджень Національної академії наук України у 2013 р. 10-12% населення знаходилось за межею бідності. Ще 12-15% – близько до цієї межі, оскільки їх доходи не досягають середніх соціальних стандартів.

Проведений аналіз дає уявлення про майбутнє ядро українського середнього класу, і його, судячи з усього, складуть інженери, кваліфіковані робітники і «білі комірці», що працюють у сфері державного управління і фінансів. Традиційний старий радянський середній клас – лікарі і вчителі – перебуває у стороні від цих процесів. Це досить незвичайна для розвинених країн ситуація.

Орієнтуючись на рівень середньої заробітної плати по країні, можна констатувати, що, якщо середній клас є, то до нього можна віднести досить вузьку групу населення. Доводиться констатувати, що за допомогою статистики «вловити» український середній клас не вдається, картина виходить розпливчастою і схематичною.

В Україні, за оцінкою Інституту демографії, вимогам середнього класу відповідають лише 5% населення країни. Це – ті, кого дослідження Держстату відносять до категорії «заможних» [9, с. 29].

На думку компанії GfK, представник середнього класу – класичний «білий комірець»,

Таблиця 3

Показники середньомісячної заробітної плати (дол. США)

Країна	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Болгарія	304	402	428	435	...	750	564
Естонія	992	1213	1167	1114	1228	1267	1259
Германія	3572	3925	3711	3596	3917	2720	4576
Греція	2269	2535	2555	2332	2371	2300	1121
Угорщина	1136	1308	1116	1084	1177	1374	1062
Італія	3001	3322	3153	3063	3261	2445	3270
Латвія	781	969	910	849	...	1098	948
Литва	755	907	801	744	...	1109	904
Польща	987	1240	980	1067	1147	1536	1380
Румунія	551	669	577	597	...	954	669
Україна	268	343	238	275	323	372	398

Таблиця 4

Середньомісячна заробітна плата в Україні (дол. США)

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013р.	2014 р.
Середня заробітна плата	268	343	238	275	323	372	398	400
Сільське господарство	145	204	150	175	221	249	307	235
Промисловість	308	383	264	317	383	430	502	383
Оптова та роздрібна торгівля	227	287	195	230	287	331	405	438
Фінансова діяльність	549	711	504	565	656	732	816	697
Державне управління	367	490	314	337	375	423	574	514
Освіта	210	275	201	232	255	310	356	269

Таблиця 5

Зміна реального індексу доходів середнього класу в Україні, %

Регіони	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Захід	+9	-1	-14	-30	-15	-10
Північ та центр	-11	-19	-30	-41	-24	-29
Південь	-5	-13	-36	-40	-27	-29
Схід	+5	-4	-29	-43	-38	-32
Київ	+31	+20	+7	-4	-10	-13
Львів	+27	+16	-12	-14	-20	-11
Одеса	+18	+8	-15	-26	-32	-14
Дніпропетровськ	+9	-1	-21	-29	-31	-18
Харків	+21	+10	-22	-27	-15	-16
Донецьк	0	-8	-16	-34	-40	-25
Вся Україна	+19	+8	-1	-14	-9	-16

хоча в категорію середнього класу в Україні потрапляють і висококваліфіковані технічні фахівці. При визначенні поняття «середній клас» для розрахунку Індексу доходів використовувалася методологія GFK [10].

Зміну реального індексу доходів середнього класу в регіонах України та найбільших містах за 2008–2013 рр. наведено у таблиці 5.

Для розрахунку індексу бралася методологія визначення середнього класу в Україні, розроблена компанією GFK (жовтень 2012 р.). Згідно із підходом компанії, про приналежність людини до середнього класу говорить не тільки рівень її доходу, а й кілька нематеріальних факторів – таких, як спосіб мислення, поведінки на ринках (у тому числі – і ринку праці), великий ступінь вимогливості і раціональності, освіта, а також почуття причетності до середнього класу [10]. Це визначення добре корелює з методикою оцінки середнього класу, складеної Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України.

Низький рівень оплати праці – одне із гальм реформ, проведення яких позиціонується в країні. Досвід найближчих до України західних сусідів (Польщі, Чехії, Словаччини, Словенії, Угорщини) показав, що успішна реалізація реформ відбувається лише за наявності гідного рівня середньої заробітної плати. При зростанні доходів населення відбувається активізація споживчого попиту, що стимулює зростання обсягів виробництва товарів і послуг. Тому для покращення життєвого рівня населення та для успішного та скорішого просування реформ в Україні необхідно підвищувати рівень оплати праці. Крім того, у середньостроковій перспективі соціальна політика держави повинна переналаштовуватися з простої підтримки бідних верств населення на сприяння формуванню повноцінного середнього класу.

Появу середнього класу можна було б розглядати як найважливіший критерій ефективного реформування країни, який характеризується міцністю системи соціальних, економічних і політичних інститутів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Відповідно до вищесказаного, одним із

першочергових завдань держави повинно стати проведення комплексної реформи соціальної та гуманітарної політики. Найважливішими завданнями такого реформування повинні бути: подолання бідності, створення справедливої системи пенсійного та соціального забезпечення, ефективної системи охорони здоров'я, забезпечення рівного доступу всіх громадян до якісної освіти.

Відповідальне, згідно з міжнародно-правовими стандартами, ставлення держави до розвитку соціальної сфери з усією очевидністю вимагає зміни пріоритетів і коректування зовнішньої і внутрішньої політики України. Тільки докорінно оновивши всю систему соціального забезпечення, можна створити передумови для переходу суспільства на новий рівень соціально-економічного розвитку. У середньостроковій перспективі державна політика подолання бідності має бути спрямована не тільки на підтримку бідних верств населення, але й на стимулювання формування повноцінного середнього класу.

Синтез показників соціальних інтересів, соціальної відповідальності та соціальної безпеки пов'язаний із прямими національними інтересами є цільовою функцією державної соціальної політики. Це відображення практичних завдань державного управління у цій сфері. У рамках реалізації цієї соціальної функції держави формується реальна можливість створення системи нормативних кількісних та якісних показників, що відображають зміст життєво важливих інтересів у сфері соціального розвитку та безпосередньо створення параметричної інтегральної системи оцінки середнього класу (соціальної антикризової страти суспільства), що є перспективою подальших досліджень у цій сфері.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні : учебник / І.М. Сирота. – Х. : ОДИСЕЙ. – 2002. – 384 с.
2. Швайка Л.А. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / Л.А. Швайка. – К. : Знання, 2008. – 462 с.
3. Измерение бедности в Украине: критерии, проблемы,

- перспективы / Европейская экономическая комиссия ООН: Конференция европейских статистиков. – Рабочий документ 12 от 22 ноября 2013 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://unecse.org>.
4. Харченко А.М. Соціальна проблема глобалізації – бідність: шляхи її подолання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fp.cibs.ck.ua>.
  5. Список країн за ВВП – Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yandex.ua/clck/jsredir?from=yandex.ua>.
  6. Список країн по середній зарплаті – Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yandex.ua/clck/jsredir?from=yandex.ua>.
  7. Yuriy Saenko, Yuriy Privalov, Olesya Trofymenko Social inequality and why it matters for the economic and democratic development of Europe and its citizens: post-communist and Eastern Europe in comparative perspective // Desk research: Ukraine.URL [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurequal.politics.ox.ac.uk>.
  8. Статистичний щорічник України за 2014 рік: Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.org>.
  9. Дарья Марчак. Как изменились доходы среднего класса в Украине за пять лет. Совместное исследование Forbes и аудиторской компании EY // Forbes, Украина. – 2013. – С. 26-32.
  10. GFK Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yandex.ua/clck/jsredir?from=yandex.ua>.